

آیتی

● دکتر سیدصادق سجادی

آنچه که در سرزمینهای اسلامی در میان اقوام مختلف مسلمان که هر یک از پیشینه تمدنی و ذهن و فضای فرهنگی و اجتماعی خاصی برخوردار بودند پدید آمد. و اینها همه به اضافه برخی مختصات زبانی و واژگان بومی در آثار عربی ایشان وارد گردید، و نیز پهنه وسیع دانشهای گوناگون در تمدن اسلامی، ترجمه متون کلاسیک عربی را در جایگاهی خاص قرار داده و به تبع همین گونه گونی، دشواریهای خاصی نیز در ترجمه به زبانهای دیگر ایجاد کرده است. کسانی که دستی در ترجمه این گونه متون دارند بخوبی می دانند که مثلاً ترجمه کتابی در تاریخ آفریقای شمالی یا اسپانیای دوره اسلامی، با ترجمه اثری در تاریخ بین النهرین یا ایران تا چه حد متفاوت است. این تفاوت نه فقط به سبب دوره‌های مختلف تاریخی، اعلام اشخاص و جایها و حوادث، بلکه ناشی از زبان و بیان و فضای فکری نویسندگان و مورخان این مواضع نیز هست. بهترین نمونه‌ها را از جمله می توان از مقایسه کامل ابن الاثیر با العبر ابن خلدون، حتی در بخشهایی از این هر دو اثر که درباره یک منطقه، یک سلسله یا یک رشته حوادث سخن می‌رانند به دست آورد. این تفاوت در ترجمه آثار ادبی صرف بارزتر است. اشعار عربی اندلسی خاصه موشحات از لحاظ تعابیر و استعارات و تشبیهات و واژه‌ها و مفاهیم و مضامین گاه بکلی غیر از اشعار عربی شاعران بین‌النهرینی است؛ و همین تفاوت را کم و بیش می توان میان اشعار عرب جاهلی و اشعار عصر اسلامی مشاهده کرد. تفاوت میان متون کلاسیک و زبان امروز عربی خود داستانی دیگر است و غالباً دیده‌ایم فضایی را که به همان اندازه که در درک و ترجمه متون کهن عربی چیره‌دست‌اند، در زبان امروز عربی ناتوان می‌نمایند و از اصطلاحات و تعابیر و مضامین و واژه‌های رایج امروز بیگانه‌اند، و کمتر دیده شده که مترجمان آثار کلاسیک، به ترجمه آثار ادبی و علمی معاصر دست

فرمودند یا خواهند فرمود بنده در اینجا به عنوان تلمذه‌ای بر آنچه عرضه شد، درباره یکی از مهمترین زمینه‌های فعالیت و علایق استاد، یعنی ترجمه آثاری برجسته از عربی به فارسی چند دقیقه تصدیع می‌دهم. بی‌گفتگو، چنانکه همه می‌دانیم، فن ترجمه از هر زبانی مبتنی بر اصول و موازین خاصی است که بطور کلی با ساختمان صوری و معنوی و واژگان لااقل دو زبان، موضوع اثر، سبک بیان و زبان نویسنده و مترجم سخت مرتبط است. جز این، عوامل دیگری چون قدمت یا دوره زمانی متن مترجم و حتی منطقه جغرافیایی و فضای اجتماعی و سیاسی که متن اصلی در آن پدید آمده، در ترجمه دخالت دارند. برخی از این عوامل، ثابت‌اند؛ و برخی بر حسب شعاع کاربرد و گستره زبان، متغیر. این معنی بویژه درباره زبان عربی با حوزه گسترده جغرافیایی به عنوان زبان دینی اقوام مسلمان، و زمان درازی که یگانه زبان علمی سرزمینهای اسلامی بوده صادق است. آثار منظوم ادب عربی پیش از اسلام، و

بسم الله الرحمن الرحيم

سپاس بیکران پروردگار یکتا را که این توفیق بما عنایت فرمود تا باز گرد هم آئیم و حیات پربار و بر یکی دیگر از فرزندان خلف این سرزمین را پاس داریم و کوششهایش را برای ترویج زبان و ادب فارسی، تاریخ و فرهنگ اسلام و ایران، و معارف قرآنی ارج گزاریم و مکنون خاطر بر زبان نیز جاری سازیم که

سز دل را ترجمان باشد زبان

حالی این پیدا شود از قال آن

این زبان غماز اسرار دل است

این زبان مرآت رخسار دل است

آب دل از چشمه اندیشه‌هاست

در شبح اندیشه دل را ریشه‌هاست

هان و هان اندیشه اندیشه کن

چاره آبشخور آن ریشه کن

تا کند جذب آب شیرین فرات

باشدش با قند و با شکر نبات

پیداست که سخن درباره حیات علمی دانشمندان، خاصه آنان که ذوقنون‌اند و در این همه نیز قوی دست، نه کاری است که هر کس از عهده آن برون تواند شد. اما این قدر هست که پوینده این وادی به قدر استعداد و توانایی دست در شاخی از این درخت تناور زند و به بهره‌ای فراچنگ آرد تا زاد راه خویش کند و به پشتگرمی آن در همان طریق گام بگذارد. راستی را که بزرگداشت دانشی مردان، بزرگداشت دانش ایشان، و هم آن هنر و هوشمندی است که در انتخاب راه، راهی که مالش چنین جایگاهی تواند بود، از خود نشان داده‌اند؛ و آنگاه مقصود دیگر، برانگیختن خرد و احساس طالب علمان است که از دشواریها نهراسند و رنج طلب بر خویشتن هموار سازند و درین راه پایمردی نمایند. به هر حال درباره جایگاه علمی و حوزه‌های فعالیت و آثار استاد آیتی، استادان و دوستان دانشمند نکاتی

یازند و از عهده بیرون آیند.

اما استاد آیتی دانش و احاطت علمی خود را در همه این میادین از ترجمه قرآن کریم، و اشعار عرب جاهلی تا رساله‌الغفران ابوالعلاء، و از العبر ابن خلدون تا تاریخ ادبیات عرب و تاریخ فلسفه اسلامی از متون معاصر آزموده است. بدین مناسبت ترجمه‌های استاد را می‌توان در دو گروه اصلی متون کهن و معاصر، و از لحاظ موضوع به ادبیات محض اعم از شعر و داستان، تاریخ سیاسی، تاریخ ادبی و فلسفی قرار داد.

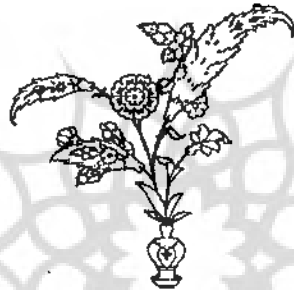
ترجمه قرآن کریم به قلم استاد، تا آنجا که این بنده به تفاریق و به مناسبت‌هایی مورد بررسی و مقایسه قرار داده، یکی از روان‌ترین و درست‌ترین ترجمه‌های این کتاب عزیز است که به مقصود و مضمون اصلی آن تا حد زیادی نزدیک شده است. اهمیت این کار و توفیق مترجم را کثرت ترجمه‌های فارسی قرآن و اقبال فضلا به این ترجمه تأیید می‌کند.

ترجمه اشعار شاعران برجسته عربی گوی از پیش از اسلام به این سوی خود میدان وسیع دشواری است. که ورود در آن مستلزم احاطه به دقایق زبان عربی و فارسی است. ترجمه‌های استاد درین میدان شامل ترجمه معلقات سبع، غزلیات ابونواس، و قصاید سبع علویات ابن ابی‌الحدید است. معلقات سبع چنانکه از نامش پیداست هفت قصیده مشهور سروده هفت تن از شاعران نامدار عرب پیش از اسلام یعنی امرؤالقیس، طرفة بن العبد، زهیر بن ابی سلمی، لبید بن ربیع، عمرو بن کلثوم، عنتره بن شداد، و حارث بن جلهز است.

ترجمه این قصاید و دیگر اشعار عرب، گذشته از احاطه بر دقایق فنی زبان، مستلزم اطلاع بر اوضاع و احوال اجتماعی عرب، روابط قبایل و خاندانها، شیوه‌های زندگی، و افکار و اندیشه‌های شاعر و فرهنگ غالب بر جامعه و سرانجام گنجینه‌ای از واژگان فارسی است. یکی از دشواریهای ترجمه اشعار عربی، معانی گوناگون و گاه متضاد یک واژه درین زبان است. همچنین ایجازگرایی شاعران و در بسیاری موارد حذف متعلقات افعال، مضاف الیه‌ها و موصوفها، ایهامهایی که در مورد حوادث و روابط قبیله‌ای و اجتماعی در اشعار عرب جاهلی وجود دارد نیز تعابیر مترادف یا شبه مترادف، این دشواری را دو چندان کرده است. خاصه که بسیاری از واژگان و تعابیر این قصاید چنان مهجور است که شارحان و مفسران متقدم نیز در معنای آنها دچار اختلاف شده‌اند. از متون بسیار مهم کهنی که استاد به ترجمه آن همت گماشته، ترجمه نهج‌البلاغه امیرالمؤمنین امام علی (ع) است که پیش از آن نیز فضلا ترجمه‌هایی از آن فراهم آورده بودند.

در زمینه متون کهن تاریخی باید از ترجمه کتاب بسیار بزرگ و مشهور العبر ابن خلدون، و ترجمه مختصر تاریخ الدول اثر ابن العبری یاد کرد. درباره ترجمه العبر ابن خلدون باید گفت که فقدان چاپ دقیق و مصححی از متن عربی این کتاب تا زمان ترجمه آن، بدخوانی و اغلاط و تصحیفات و تحریفاتی که درین چاپهای نامصحح وجود دارد کار ترجمه را بسیار دشوار می‌گردانید. خاصه که برخی تصحیفات و تحریفات به گونه‌ای است که نام اشخاص و جایها را بکلی با یکدیگر

اما استاد آیتی دانش و احاطت علمی خود را در همه این میادین از ترجمه قرآن کریم، و اشعار عرب جاهلی تا رساله‌الغفران ابوالعلاء، و از العبر ابن خلدون تا تاریخ ادبیات عرب و تاریخ فلسفه اسلامی از متون معاصر آزموده است. بدین مناسبت ترجمه‌های استاد را می‌توان در دو گروه اصلی متون کهن و معاصر، و از لحاظ موضوع به ادبیات محض اعم از شعر و داستان، تاریخ سیاسی، تاریخ ادبی و فلسفی قرار داد.

از آثار ترجمه‌ای استاد در زمینه تحقیقات نوین و زبان امروز عربی، باید به تاریخ فلسفه اسلامی، تاریخ ادبیات عرب از حنا الفاخوری، داستانهای از نویسندگان معاصر عرب که در مجموعه‌ای زیر عنوان صخره‌ها منتشر شده، و نیز کتاب حجاز در صدر اسلام نوشته صالح العلی اشاره کرد.

مخلوط و مشتبه ساخته، و یافتن ضبط و املا صحیح هر کدام کاری بس دشوار می‌نماید. مثلاً در همین کتاب نام حمدین محمد به صورت خمدین محمد، احمد بن ابی‌العلاء به صورت احمد بن ابی‌الخلاد، قرطبی به صورت قرمطی، هلال به صورت بلال، بسکره به صورت مسکره، حمید به صورت خمد، جرجان به جای جرجانیه، صقلیه به جای صقالیه یا برعکس آمده که هر دو صورت این اسامی صحیح است ولی هر کدام در جای خود. این مشکلات وقتی بیشتر جلوه‌گر می‌شود که در کتابی چون العبر ابن خلدون، یا تاریخ اسپانیای اسلامی نوشته محمد عبدالله عنان که این اثر بزرگ و معتبر نیز به قلم استاد آیتی به فارسی ترجمه شده، به انبوه اسامی نامانوس یا کم‌آشنای اسپانیایی و بربری و

افریقای بر خوریم که اگر دچار تصحیف و تحریف شده باشند کار را بیش از پیش صعب می‌سازند در مورد العبر ابن خلدون این دشواریها، ابعاد دیگری نیز دارد. چه العبر کتابی است در تاریخ عمومی جهان اسلام که حوزه‌ای از کرانه‌های اقیانوس اطلس تا مرزهای چین، و اقوام مختلف عرب و ایرانی و ترک و مغول و بربر و گوت و اسلاو و هندی، و گاه یونانی و سیسیلی و فرنگی را همه در برمی‌گیرد و ابن خلدون خود در موضعی در ضبط اعلام این سرزمین وسیع و اقوام مختلف دچار اشتباه شده و گاه آنرا به تلفظ رایج عربی افریقای نوشته است. از آثار ترجمه‌ای استاد در زمینه تحقیقات نوین و زبان امروز عربی، باید به تاریخ فلسفه اسلامی، تاریخ ادبیات عرب از حنا الفاخوری، داستانهای از نویسندگان معاصر عرب که در مجموعه‌ای زیر عنوان صخره‌ها منتشر شده، و نیز کتاب حجاز در صدر اسلام نوشته صالح العلی اشاره کرد.

تاریخ ادبیات عرب، با آنکه در مقایسه با پیشینه عظیم ادب عربی پیش و پس از اسلام، کتابی نسبتاً موجز است اما از آثار معتبر و مستند در موضوع خود به شمار می‌رود. این ایجاز گرچه در جای خود و در بسیاری مواضع مستحسن است، اما کار ترجمه را گاه دشوار می‌سازد بویژه آنکه نویسنده، چنانکه بنده خود متن عربی کتاب را خوانده‌ام و می‌توان گفت با آن انس دارم، خود مردی ادیب و از نثر نویسندگان ممتاز به شمار می‌رود و کتاب او در بخشهای مربوط به احوال و آثار شاعران و شعر و نثر فنی، نثری مزین به صنایع لفظی و معنوی یا درباره این صنایع است.

نکته دیگر آنکه مراد نویسنده از ادب عربی بطور کلی، مفهوم عام امروزی آن یعنی همه علوم و فتنی است که آثار مکتوبی به زبان عربی در آنها پدید آمده است. بدین مناسبت در این کتاب نه فقط از ادبیات محض، بلکه از دانشمندان و آثار آنان در علوم دینی، تاریخ، جغرافیا، علوم طبیعی، فلسفه و علوم ریاضی و هنرها نیز سخن رفته و در بسیاری مواضع اگر مترجم اهل اصطلاح نباشد از عهده بر نمی‌آید.

در بخشهای مربوط به ادبیات محض که البته بیش از کتاب را دربردارد، فصلی به موشحات یا شعر محلی اندلسی اختصاص یافته که از جهت اوزان و قوافی، پدیده‌ای نو در شعر عربی به شمار می‌آمده و مشحون است از اصطلاحات و واژه‌های خاص این گونه شعر و نمونه‌هایی برجسته از آن که ترجمه آنها به سادگی دست نمی‌دهد.

سخن درباره همه ترجمه‌های استاد آیتی و ارزیابی این آثار کار را به درازا می‌کشاند. در اینجا به همین بسنده می‌کنم که امیدواریم جوانانی که به هر صورت مستقیم یا غیر مستقیم از طریق نوشته‌ها و ترجمه‌ها و سروده‌های استاد، شاگردان حقیقی او و دانشمندان دیگر به شمار می‌روند، به پیروی از این بزرگان، جنبه‌های حیات معنوی آدمی را در برابر هجوم بنیان افکن تقاضرات حقیرانه زندگی مادی که امروز گریبانگیر ما شده ترجیح نهند و به عین و علم یقین دریابند که این کوششها به دیده مردم همواره بس بزرگ و ارجمند بوده است بخت و کرمه. والسلام علیکم. □